

Острянюк Т. С.

<https://orcid.org/0000-0002-2402-7203>

Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля

ПСИХОЛОГІЧНИЙ СУПРОВІД ДІТЕЙ З АГРЕСИВНИМИ РЕАКЦІЯМИ В ІНКЛЮЗИВНОМУ СЕРЕДОВИЩІ: РЕСУРСНО-СТАБІЛІЗАЦІЙНИЙ ПІДХІД

У статті представлено комплексний теоретичний аналіз психологічних детермінант агресивної поведінки дітей в умовах інклюзивного освітнього середовища та можливостей застосування ресурсно-стабілізаційного підходу у психологічному супроводі. Спираючись на сучасні міждисциплінарні дослідження в галузі психології розвитку, нейропсихології та психокорекції, автор висвітлює, як внутрішні ресурси дитини, рівень психоемоційної стійкості та психологічна безпека впливають на прояви агресії. Систематизовано теоретичні підходи до розуміння агресивної поведінки, включаючи концепції соціального навчання, теорію прив'язаності та теорію збереження ресурсів, а також роль емоційної регуляції та самозаспокоєння.

Особливу увагу автором приділено стабілізаційним методам психологічної підтримки, які передбачають відновлення базового відчуття безпеки, формування досвіду самозаспокоєння та адаптивних стратегій поведінки. У статті підкреслюється, що агресивні прояви дитини слід розглядати не як поведінкову проблему, а як сигнал порушення внутрішньої рівноваги та недостатньо актуалізованих внутрішніх ресурсів. Розглядається практичне використання арттерапевтичних, символічних та проєктивних методів (пісочка терапія, ліплення, образотерапія) як необхідних інструментів для безпечного опрацювання емоційного напруження та переходу до навичок саморегуляції.

Теоретичний аналіз демонструє необхідність інтеграції ресурсно-стабілізаційного підходу у психологічний супровід дітей в інклюзивному середовищі. Це дозволяє створити сприятливе емоційне середовище та забезпечити тривалу психоемоційну стійкість дітей. Запропоновані концептуальні положення можуть слугувати методологічною основою для подальших емпіричних досліджень та розробки практичних програм підтримки дітей з агресивними проявами поведінки в інклюзивному середовищі.

Ключові слова: психологічний супровід, ресурсно-стабілізаційний підхід, агресивна поведінка дітей, інклюзивне освітнє середовище, саморегуляція, внутрішні ресурси.

Постановка проблеми. Сучасна інклюзивна освіта функціонує в умовах підвищеної психоемоційної напруги, зумовленої різноманіттям освітніх потреб, неоднорідністю психічного розвитку дітей та водночас необхідністю постійної міжособистісної взаємодії. Відтак, у цьому контексті агресивні реакції дітей виступають не лише формою дезадаптивної поведінки, а й індикатором порушення процесів емоційної саморегуляції у тому числі на тлі хронічного стресу, самоконтролю, внутрішньої нестабільності, а також зниження базового відчуття безпеки. Особливої актуальності дана проблема набуває в інклюзивному середовищі, де агресивні прояви ускладнюють не лише освітній процес окремої дитини, а й динаміку групової взаємодії.

У професійній діяльності фахівці психологічної служби закладу насамперед стикаються

з необхідністю оперативного реагування на агресивні прояви у поведінці дітей. Така робота нерідко зводиться до ситуативної корекції поведінки без урахування глибинних психологічних механізмів, що лежать в основі агресивних реакцій. Водночас наукові завдання полягають у розробці таких моделей психологічного супроводу, які дозволяли б не лише знижувати інтенсивність агресивних проявів, а передусім забезпечувати стабілізацію психоемоційного стану дитини через актуалізацію її внутрішніх ресурсів та відновлення базового почуття захищеності. Лише на цій основі можливо стає подальша цілеспрямована робота з формування навичок саморегуляції та адаптивної поведінки.

Таким чином, проблема психологічного супроводу дітей з агресивними реакціями в інклюзивному середовищі полягає у відсутності

цілісного механізму такої підтримки, що базувався б на ресурсно-стабілізаційному підході, та безпосередньо пов'язана з пошуком ефективних і науково обгрунтованих шляхів підтримки адаптивної поведінки дітей в умовах інклюзивного середовища.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

На сьогоднішній день проблематика агресивної поведінки у дитячому віці ґрунтовно представлена у сучасних психолого-педагогічних дослідженнях, присвячених розвитку емоційної сфери, саморегуляції та соціальної адаптації. Так, у класичних роботах А. Бандури [5] агресія розглядається як набута форма поведінки, що формується у процесі соціального навчання та підкріплюється моделями взаємодії в найближчому соціальному оточенні. Відповідно до цього підходу, агресивні реакції формуються у процесі міжособистісної взаємодії.

У межах теорії прив'язаності Дж. Боулбі агресивні реакції інтерпретуються як вторинний прояв порушення базового почуття безпеки і нестачі стабільної емоційної підтримки [7]. Дослідник підкреслює, що у дітей з нестабільною або дезорганізованою прив'язаністю агресія виступає як форма захисної реакції на переживання загрози або втрати психологічної опори.

Вагомий внесок у розуміння природи агресивних реакцій, на наш погляд, зробили нейропсихологічні дослідження. Зокрема, Б. ван дер Колк та С. Порджес доводять, що агресивна поведінка має нейрофізіологічне підґрунтя і пов'язана з активністю лімбічної системи, насамперед мигдалеподібного тіла, яке відповідає за реакції загрози та виживання [12; 13]. У стані емоційного перевантаження або ж суб'єктивного відчуття небезпеки відбувається функціональне пригнічення активності префронтальної кори, що забезпечує контроль імпульсів, соціальне сприйняття та усвідомлену регуляцію поведінки. У такому стані агресивна реакція набуває дезорганізованої захисної відповіді, а не довільної поведінкової дії. Водночас у практиці освітнього процесу ці нейропсихологічні механізми часто залишаються поза увагою, що призводить до інтерпретації агресивних проявів у дитини переважно в категоріях «проблемної» або «неадекватної» поведінки без урахування їхньої функціональної та захисної природи.

У дослідженнях, присвячених проблематиці інклюзивної освіти, наголошується, що агресивні прояви можуть формуватися в умовах підвищеного психоемоційного та сенсорного навантаження. Українські та зарубіжні науковці – А. Колупаєва, J. Kauffman, T. Landrum, підкреслюють, що інклюзивне середовище за своєю природою

є неоднорідним і не завжди психологічно комфортним як для дітей з особливими освітніми потребами, так і для нормотипових дітей. Останні нерідко тривалий час демонструють зовнішню адаптованість і стриманість, однак за умов хронічного перевантаження можуть переходити до імпульсивних агресивних реакцій, що розглядається як форма дезадаптивного емоційного реагування [1; 11].

Важливим аспектом психологічного супроводу дітей з особливими освітніми потребами є системний підхід, який включає роботу не лише з дітьми з особливими освітніми потребами, а й з усіма учнями класу. Даний підхід дозволяє зменшувати психоемоційне навантаження і попереджати прояви агресії.

Ресурсно-стабілізаційний підхід у контексті інклюзивного середовища набуває особливої актуальності, оскільки дозволяє поєднувати стабілізаційні техніки з розвитком психологічної стійкості дитини, забезпечуючи тим самим емоційно-підтримувальне середовище для всіх учасників освітнього процесу.

Варто зазначити, що у наукових працях широко представлені поведінкові та когнітивно-поведінкові підходи до корекції агресивної поведінки, спрямовані на зміну дезадаптивних моделей мислення, формування навичок контролю імпульсів і розвиток альтернативних безпечних стратегій реагування [6; 9]. Водночас зазначені підходи переважно орієнтовані на зовнішні зміни у поведінці, не завжди враховуючи нейропсихологічні механізми стресу, і роль базового відчуття психологічної безпеки у формуванні агресивних реакцій. Разом з тим, аналіз наукових джерел засвідчує, що, попри значну кількість досліджень, присвячених даній темі, питання комплексного психологічного супроводу дітей з агресивними реакціями в інклюзивному середовищі залишається недостатньо структурованим саме у контексті поєднання стабілізаційного та ресурсного компонентів.

У більшості моделей психологічної допомоги стабілізаційні інтервенції (відновлення почуття захищеності, тілесна, емоційна регуляція) використовуються фрагментарно і не інтегруються системно з розвитком внутрішніх психологічних ресурсів дитини.

У межах даного дослідження нами обґрунтовується позиція відповідно до якої агресивна поведінка в умовах інклюзивного середовища має розглядатися не лише як прояв поведінкового порушення, а як прояв нейропсихологічної дезадаптації в ситуації недостатньої внутрішньої стабільності. Тому саме ресурсно-стабілізаційний

підхід розглядається як методологічна основа психологічного супроводу, що передбачає першочергову стабілізацію психоемоційного стану дитини, відновлення її почуття психологічної безпеки і захищеності, і лише після цього здійснення цілеспрямованої роботи з формування навичок саморегуляції і адаптивної поведінки.

Постановка завдання. Мета статті – теоретичне обґрунтування доцільності застосування ресурсно-стабілізаційного підходу у психологічному супроводі дітей з агресивними поведінковими реакціями в інклюзивному середовищі. Для досягнення мети нами сформульовано наступні завдання:

- проаналізувати психологічні особливості агресивних реакцій у дітей в умовах інклюзивного освітнього середовища;
- визначити структуру внутрішніх ресурсів дитини як чинника психоемоційної стійкості;
- охарактеризувати стабілізаційні методи психологічної допомоги та можливості їх інтеграції у супровідну діяльність.

Виклад основного матеріалу. Поведінкові агресивні реакції у дитячому віці в умовах інклюзивного середовища, на наш погляд, доцільно розглядати не лише як форму дезадаптивної поведінки, а передусім як індикатор порушення психоемоційної рівноваги та дефіциту внутрішніх регуляторних ресурсів. Такий підхід узгоджується з позиціями вітчизняних дослідників, які трактують поведінкові порушення як наслідок недостатньої сформованості адаптаційних механізмів та психоемоційної стійкості дитини [1; 2]. У даному контексті агресія виступає не стільки свідомою деструктивною дією, скільки спонтанною реакцією нервової системи на переживання загрози, емоційного перевантаження, втрати суб'єктивного відчуття безпеки. Інклюзивне середовище характеризується інтенсивною взаємодією численних факторів, серед яких: соціальні вимоги, необхідність адаптації до індивідуальних відмінностей інших дітей, темп діяльності, що створює умови постійного напруження адаптаційних механізмів. За умов недостатності внутрішніх ресурсів такий стан напруження призводить до зниження толерантності до стресу та актуалізації імпульсивних агресивних реакцій як форми емоційного розвантаження.

З позиції нейропсихологічного підходу агресивні реакції пов'язані з домінуванням автоматизованих захисних механізмів, які у стані перевантаження або ж суб'єктивної небезпеки активізуються. Подібний погляд представлений у працях Дж. Готтмана, який розглядає агресивні поведінкові прояви як наслідок

недостатньо сформованої системи емоційної регуляції та труднощів у розпізнаванні і опрацюванні власних емоційних станів [8]. У таких умовах поведінка дитини втрачає довільний характер і набуває рис імпульсивної, дезорганізованої реакції, яка спрямована не на досягнення соціально значущої цілі, а на відновлення внутрішньої рівноваги.

Ключовим поняттям у ресурсно-стабілізаційному підході виступає внутрішній ресурс дитини, який нами розглядається як інтегративна система емоційних, когнітивних, психофізіологічних, соціально-психологічних компонентів, що забезпечують здатність до саморегуляції та адаптивного реагування. Аналогічні уявлення про ресурси особистості як основу психологічної стійкості та суб'єктивності представлені у працях українських дослідників, зокрема у роботах Л. Музичко [3], О. Штепа [4]. Теоретичну основу в розумінні ресурсів і їхньої ролі в адаптації до стресу дає теорія збереження ресурсів Стівена Е. Хобфолла, відповідно до якої стрес трактується як загроза або втрата ціннованих ресурсів у процесі функціонування психіки [10]. До структури внутрішніх ресурсів належать: базове відчуття психологічної безпеки, сформованість тілесної та емоційної усвідомленості, позитивна самооцінка, здатність до розпізнавання власних емоційних станів, навички самозаспокоєння, досвід підтримувальних міжособистісних взаємодій. Недостатність зазначених компонентів призводить до того, що будь-яке перевантаження сприймається нервовою системою як загроза, а агресія виконує функції своєрідного механізму самозахисту. У цьому контексті агресивна поведінка не є первинною проблемою, а виступає вторинним симптомом порушення процесів внутрішньої стабілізації, що узгоджується з сучасними уявленнями про регуляторну роль емоцій у структурі поведінки дитини [3; 4; 8; 10].

Стабілізаційні методи психологічної допомоги спрямовані на відновлення базового відчуття безпеки і зниження рівня емоційного і фізіологічного збудження. У практичному вимірі вони поєднують роботу з тілесними відчуттями та розвиток усвідомленості власних емоційних станів з формуванням передбачуваного і підтримувального середовища. Важливо, щоб кожна дитина відчувала, що її внутрішній світ прийнятний і захищений, це дозволяє поступово переводити емоційне напруження у контрольовані форми саморегуляції. У роботі з тілесними проявами напруги ефективними стають вправи на усвідомлення власного тіла і дихання, які допомагають помітити сигнал тривоги і екологічно його

відрегулювати. Використання сенсорних практик, наприклад, роботи з піском, пластиліном дозволяють у безпечній формі вивести переживання, агресію, страхи дитини. На символічному рівні застосовуються образи захисту, символи безпеки та творчі вправи, що формують відчуття внутрішніх кордонів, опори та стабільності. Після цього дитина може переходити до розвитку навичок самозаспокоєння, поступово вчитися регулювати власні емоції без імпульсивних реакцій і конструктивно взаємодіяти з іншими учасниками інклюзивного середовища.

Порівнюючи з традиційними корекційними моделями, які фокусуються переважно на зміні зовнішніх поведінкових проявів, ресурсно-стабілізаційний підхід передбачає іншу логіку психологічного супроводу: від стабілізації до усвідомлення, від усвідомлення до саморегуляції, від саморегуляції до формування нових поведінкових стратегій. Така послідовність відповідає природним механізмам функціонування нервової системи і дозволяє не лише знижувати інтенсивність агресивних проявів, а й створювати умови для довготривалої психоемоційної стійкості дитини.

У практичному вимірі реалізація ресурсно-стабілізаційного підходу передбачає поетапну організацію психологічного супроводу. На першому етапі формуються відчуття безпеки та стабілізується психоемоційний стан дитини. На другому етапі – актуалізація внутрішніх ресурсів і розвиток навичок самозаспокоєння. На третьому етапі – формування адаптивних стратегій поведінки та соціальної взаємодії. У цьому контексті доцільним є використання арттерапевтичних, символічних, проєктивних методів (зокрема піскової терапії, ліплення, образотерапії), що дозволяють екологічно опрацювати емоційне напруження і забезпечити перехід від дезорганізованих реакцій до усвідомлених форм саморегуляції.

У такому контексті психологічний супровід в інклюзивному освітньому середовищі доцільно розглядати як командно організований процес, спрямований на створення психологічно безпечного і підтримувального простору для дитини. Ефективність такого супроводу значною мірою визначається узгодженістю дій усіх учасників освітнього процесу, які об'єднані спільною метою – забезпечення емоційного комфорту, відчуття прийняття та можливостей для розвитку індивідуального потенціалу дитини. Важливо зазначити, що психологічна безпека формується не лише в межах індивідуальної роботи з фахівцем, а й через щоденну взаємодію дитини з учителем,

який створює атмосферу підтримки і прийняття; асистентом учителя, який забезпечує індивідуалізований супровід дитини з особливими освітніми потребами, а також через співпрацю з батьками та адміністрацією закладу освіти як важливими суб'єктами системи підтримки. Важливим компонентом такого супроводу також є організація спеціально структурованого освітнього середовища, яке включає окремі простори для сенсорної регуляції дитини та відновлення, що надають дитині можливість знижувати психоемоційне напруження, відновлювати концентрацію та формувати навички саморегуляції.

Застосування ресурсно-стабілізаційного підходу у психологічному супроводі дітей з агресивними реакціями в інклюзивному середовищі дозволяє переосмислити агресію не як об'єкт покарання або термінової корекції, а як сигнал порушення внутрішньої рівноваги дитини, що потребує відновлення ресурсів, підтримки та стабілізації її психоемоційного стану. Це створює надійну методологічну основу для побудови цілісної системи психологічного супроводу, орієнтованої на психологічну стійкість усіх учасників інклюзивного середовища.

Висновки. Здійснений теоретичний аналіз проблеми дозволяє стверджувати, що агресивні поведінкові реакції у дітей в умовах інклюзивного освітнього середовища доцільно розглядати як індикатор дисбалансу психоемоційного стану дитини і недостатності внутрішніх регуляторних ресурсів, а не лише як прояв порушеної поведінки. Агресія у цьому контексті постає як форма спонтанної реакції нервової системи на перевантаження, втрату відчуття безпеки та зниження адаптаційних можливостей. Визначено, що ключовим чинником психоемоційної стійкості дитини виступає система внутрішніх ресурсів, яка включає емоційну усвідомленість, тілесну чутливість, позитивну самооцінку, здатність до самозаспокоєння. Саме стабільність і доступність цих ресурсів визначає здатність дитини конструктивно реагувати на складні ситуації та долати напруження без переходу до імпульсивних форм поведінки. Застосування ресурсно-стабілізаційного підходу у психологічному супроводі дітей з агресивними реакціями дозволяє змінити фокус роботи з корекції поведінки на відновлення внутрішньої рівноваги та формування базового відчуття психологічної безпеки.

Таким чином, даний підхід створює методологічні передумови для побудови цілісної системи психологічного супроводу в інклюзивному середовищі, орієнтованої не на пригнічення агресивних

проявів, а на підтримку внутрішніх ресурсів дитини, розвиток психоемоційної стійкості та формування механізмів саморегуляції. Перспективи подальших досліджень пов'язані з роботою, апробацією, а також експериментальною

перевіркою гуманістично орієнтованих моделей психологічної допомоги, спрямованих на зміцнення психологічного благополуччя та ресурсного потенціалу усіх учасників інклюзивного освітнього середовища.

Список літератури:

1. Колупасва А. А. Інклюзивна освіта: реалії та перспективи: монографія. Київ : Самміт-Книга. 2009. 272 с.
2. Максименко С. Д. Генеза здійснення особистості. Київ : Видавництво ТОВ «КММ». 2006. 240 с.
3. Музичко Л. Психологічна ресурсність особистості та її резильєнтність. *Журнал соціальної та практичної психології*. 2023. № 1. С. 28–33. <https://doi.org/10.32782/psy-2023-1-5>
4. Штепа О. С. Психологічна ресурсність у структурі суб'єктності особистості. *Проблеми сучасної психології*. 2015. Вип. 27. С.661–675.
5. Bandura A. *Aggression: a social learning analysis*. Englewood Cliffs, NJ : Prentice-Hall. 1973. 390 p.
6. Beck J.S. *Cognitive behavior therapy: basic and beyond*. 2nd ed. New York : Guilford Press. 2011. 414 p.
7. Bowlby J. *Attachment and loss*. Vol. 1: Attachment. New York : Basic Books, 1982.
8. Gottman J. M. & De Claire J. *Raising an emotionally intelligent child: the heart of parenting*. New York : Simon & Schuster. 1997.
9. Greene R. W. *The explosive child* (5th ed). Harper Collins : New York. 2014. 318 p.
10. Hobfoll S. E. Conservation of resources : a new attempt at conceptualizing stress. *American Psychologist*. 1989. 44 (3). Pp. 513–524. <https://doi.org/10.1037/0003-066X.44.3.513>
11. Kauffman J. M., Landrum T. J. *Characteristics of emotional and behavioral disorders of children and youth*. (11th ed.). Upper Saddle River, NJ : Personal Educational. 2018.
12. Kolk B. van der. *The body keeps the score: Brain, mind, and body in the healing of trauma*. New York : Viking, 2014. 464 p. URL: <https://ia601604.us.archive.org/35/items/the-body-keeps-the-score-pdf/The-Body-Keeps-the-Score-PDF.pdf> (дата звернення: 24.01.2026).
13. Porges S. W. *The polyvagal theory: neurophysiological foundations of emotions, attachment, communication, and self-regulation*. W. W. Norton & Company, New York, 2011.

Ostrianko T. S. PSYCHOLOGICAL SUPPORT FOR CHILDREN WITH AGGRESSIVE REACTIONS IN AN INCLUSIVE ENVIRONMENT: A RESOURCE-BASED STABILIZATION APPROACH

The article presents a comprehensive analysis of the psychological determinants of aggressive behavior in children within inclusive educational settings and explores the possibilities of applying a resource-stabilization approach in psychological support. Drawing on contemporary interdisciplinary research in developmental psychology, neuropsychology, and psychocorrection, the author highlights how a child's internal resources, level of psycho-emotional resilience, and sense of psychological safety influence the manifestation of aggression. Theoretical approaches to understanding aggressive behavior are systematized, including social learning concepts, attachment theory, and the conservation of resources theory, as well as the role of emotional regulation and self-soothing.

Particular attention is given to stabilization methods in psychological support, which aim to restore a basic sense of security, develop self-soothing experience, and foster adaptive behavioral strategies. The article emphasizes that children's aggressive manifestations should not be viewed merely as a behavioral problem but as a signal of disrupted internal balance and insufficiently activated internal resources. Practical applications of art-therapeutic, symbolic, and projective methods (such as sand therapy, modeling, and image therapy) are discussed as essential tools for safely processing emotional tension and facilitating the transition to self-regulation skills.

Theoretical analysis demonstrates the necessity of integrating the resource-stabilization approach into psychological support for children in inclusive environments. This integration allows for the creation of a supportive emotional climate and ensures long-term psycho-emotional resilience in children. The proposed conceptual framework can serve as a methodological basic for further empirical research and the development of practical programs to support children with aggressive behavioral manifestations in inclusive settings.

Key words: *psychological support, resource-stabilization approach, aggressive behavior in children, inclusive educational environment, self-regulation, internal resources.*

Дата першого надходження статті до видання: 16.01.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 11.02.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 27.03.2026